

УДК 378: 7.012 – 051

*Микола Пічкур,
кандидат педагогічних наук, професор кафедри образотворчого
мистецтва УДПУ імені Павла Тичини*

ЕВРИСТИЧНИЙ КОНЦЕПТ ОБРАЗОТВОРЧОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ДИЗАЙНЕРІВ ТА ХУДОЖНИКІВ-ПЕДАГОГІВ У ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

У статті актуалізовано порушену проблему й визначено її суперечності. Доведено, що в системі образотворчої підготовки майбутніх дизайнерів та художників-педагогів у процесі студіювання фахових дисциплін інтегративно-творче значення має композиція. Обґрунтовано евристичний концепт цієї підготовки, що охоплює понятійне аргументування сутності художньо-евристичної діяльності зі специфічними принципами, змістом і формами її організації та активним використанням комплексу евристичних методів у процесі генерування ідеї композиції та практичної матеріалізації художнього образу.

Ключові слова: *образотворча підготовка майбутніх дизайнерів та художників-педагогів, евристичний концепт, художньо-евристична діяльність, композиція.*

В статье актуализировано затронутую проблему и определено ее противоречия. Доказано, что в системе изобразительной подготовки будущих дизайнеров и художников-педагогов в процессе изучения специальных дисциплин интегративно-творческое значение имеет композиция. Обоснован эвристический концепт этой подготовки, охватывающий понятийную аргументацию сущности художественно-эвристической деятельности со специфическими принципами, содержанием и формами ее организации и активным использованием комплекса эвристических методов в процессе генерирования идеи композиции и практической материализации художественного образа.

Ключевые слова: *изобразительная подготовка будущих дизайнеров и художников-педагогов, эвристический концепт, художественно-эвристическая деятельность, композиция.*

In the article the affected problem is actualized and its contradictions are identified. It is proved that in the system of visual training of future designers and artists-teachers in the process of studying special disciplines, the composition has an integrative and creative importance. Justified the heuristic concept of this preparation that embrace the conceptual argumentation of the essence of artistic and heuristic activities that are organized by principles of the educational-creative goal setting, unity of algorithmic and inventive methods of cognition,

reflection of academic and artistic practice and its results, creative self-realization. The contents of this activity should be heuristically oriented as much as possible using a wide range of innovative forms of training (trainings, creative practical works, master classes, etc.) and the complex of such methods as «heuristic immersion», «paradoxical interpretation», «range», «parallels», «harmonic solution of the contradictions of the artistic image» in the process of generating ideas of composition and the practical materialization of work by visual and formative means.

Key words: *visual training of future designers and artists-teachers, heuristic concept, artistic and heuristic activities, composition.*

Процеси демократизації й гуманізації суспільства, соціально-економічні та культурно-мистецькі трансформації стали підґрунтям для продукування ідей реформування вищої освіти, у тому числі й мистецької, що відображено в змісті «Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів», «Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2012–2021 роки», «Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року», Закону України «Про вищу освіту», «Концепції розвитку освіти України на період 2015–2025 років». Закладені в цих нормативних документах світоглядні орієнтири і положення щодо загальнокультурного, соціального та індивідуально значущого розвитку творчої особистості є основою для розроблення наукових концепцій професійної підготовки в цілому й, зокрема, нової генерації фахівців галузі дизайну та педагогіки мистецтва.

Образотворча підготовка майбутніх дизайнерів – це підвалина професійної освіти, а її неперервність – запорука його творчого саморозвитку й самореалізації. Саме тому в «Державному освітньому стандарті вищої професійної освіти» за спеціальністю 052400 «Дизайн» позначені відповідні кваліфікаційні вимоги до випускників ВНЗ. Зокрема, майбутній дизайнер повинен володіти знаннями теорії образотворчого мистецтва, розуміти специфіку виразних засобів його різновидів, володіти практичними графічними, живописними й формотворчими навичками. Аналогічні приписи стосуються й фаху художника-педагога

У сучасних педагогічних дослідженнях є спроби обґрунтування методів творчої діяльності в евристичній освіті (М. Лазарев), евристичних засад мистецької освіти (І. Зязюн, Л. Кондрацька, О. Отич, Т. Світова, Г. Сотська), педагогічної системи евристичного навчання художньо-творчої діяльності (Р. Науризбаєва), принципів інтеграції в педагогіці мистецтва на основі евристичного мислення (Л. Савенкова), ефективності застосування методів евристики в процесі навчання дизайнерів (Н. Валькова, А. Деревницька, Б. Клубніков). У цьому контексті на особливу увагу заслуговує донедавна виконане дослідження О. Кайдановської з теоретико-методичних основ образотворчої підготовки архітекторів у вищих

навчальних закладах.

Водночас, історично склалося, що значний масив фундаментальних наукових розвідок відомих викладачів з образотворчої підготовки у вищих закладах мистецької освіти України, ближнього й дальнього зарубіжжя переважно стосується галузі мистецтвознавства. Причина цього – засилля «творчої анархії» як принципу навчання. Його витoki криються в консервативних та інноваційно-суб'єктивних методичних підходах у процесі функціонування такої архаїчно-усталеної художньо-педагогічної форми, як творча майстерня відомого художника-педагога та її індивідуальний вибір студентами на добровільних засадах. Доказом цього є методичний плюралізм, що панував у школах-майстернях С. Бесєдіна, Й. Бокшая, Г. Бондаренка, О. Бородая, В. Константинова, Ф. Кричевського, Й. Куриласа, І. Падалки, І. Труша, М. Фіголя, М. Чалого та інших відомих постатей на теренах мистецької освіти в Україні художньо-промислового, дизайнерського й художньо-педагогічного спрямування. Ця тенденція зберігається й донині. Її безперечними позитивами є вивірена методика навчання рисунку, живопису, скульптури, композиції та інших фахових дисциплін. Однак вона є надто ізольованою. Це зумовлює недостатню цілісність та ефективність функціонування організаційно-методичної системи образотворчої підготовки у вищих навчальних закладах мистецької освіти через брак інновацій її евристичного спрямування заради динамічного художньо-творчого розвитку майбутніх фахівців.

Мета статті – актуалізувати проблему образотворчої підготовки майбутніх дизайнерів і художників-педагогів у ВНЗ та обґрунтувати її евристичний концепт на інтегративно-творчих засадах композиції.

Образотворча підготовка фахівців галузі дизайну та художників-педагогів – це надзвичайно складне й різнопланове психолого-педагогічне явище, що ґрунтується на теоретичних і методичних підходах гуманістично, творчо-розвивально й креативно спрямованої мистецької освіти, кожен структурний компонент якої функціонує на засадах евристики. Водночас, її концептуалізація у виховних, дидактичних, психологічних і мистецтвознавчих категоріях художньо-евристичної епістемології досі не набула системного характеру. Відчувається брак добре відрефлексованого евристично-педагогічного досвіду та відповідного інноваційного змістового й методичного забезпечення навчально-виховного процесу у вищій школі, де здійснюється підготовка фахівців дизайнерського і художньо-педагогічного профілю. У свою чергу, це породжує суперечності між:

– сучасними потребами глобалізованого суспільства примножувати надбання естетичної культури та нестачею високопрофесійних кадрів дизайнерського й художньо-педагогічного профілів, здатних продукувати оригінальні, естетично довершені й корисні твори та об'єкти матеріального виробництва;

– запитом соціуму на фахівців-дизайнерів та художників-педагогів із

високим рівнем професійної майстерності та недостатнім розробленням теорії і методики їх образотворчої підготовки у вищих навчальних закладах на евристичних засадах;

– поширенням світових освітніх тенденцій у напрямі активного впровадження інновацій евристики з метою нових відкриттів заради прогресу людства й усталеними традиціями образотворчої підготовки майбутніх дизайнерів і художників-педагогів у ВНЗ, що обмежуються моноваріативністю змісту, методичною автономністю та переважною виконавською технологічністю;

– універсальним значенням методології евристики, наявністю значної кількості прогресивних методик в образотворчій підготовці студентів дизайнерських і художньо-педагогічних спеціальностей та її фрагментарним використанням у процесі вивчення фахових дисциплін.

Головною причиною виникнення окреслених протиріч слід визнати відсутність чіткої концепції і цілісної методичної системи організації образотворчої підготовки майбутніх дизайнерів і художників-педагогів у вищій школі на евристичних засадах. Водночас, нині трапляються добре теоретично і методично забезпечені фрагменти навчання дисциплін образотворчого циклу, що сприяють художньо-творчому розвитку студентів.

У контексті архітектурного фаху в дослідженні І. Кайдановської образотворчу підготовку визначено як складну поліфункційну системно-синергетичну цілісність, що характеризується динамічним синтезом культурологічного, художньо-професійного та креативно-особистісного аспектів, здійснюється через суб'єкт-суб'єктні діалогічні відносини, забезпечує високоякісну професійно спрямовану мистецьку освіту випускників вищів та вможливорює їхню самореалізацію на ринку праці. Дослідниця зауважує, що вона забезпечується міждисциплінарними зв'язками навчальних курсів проектного та мистецького циклів [4, с. 20]. Кожен із них має на меті студіювання і досягнення результативності в створенні майбутніми дизайнерами художніх образів графічними, колірними й формотворними засобами. Відтак, образотворча підготовка – це базовий складник системи професійної підготовки майбутнього фахівця будь-якої спеціалізації промислового (транспорт, побутова техніка, меблі), графічного (поліграфія, VEB, виставки, масові заходи), середовищного (архітектура, ландшафт, інтер'єр, освітлення) галузей дизайну й дизайну моди (одяг та аксесуари, взуття, сценічний костюм, текстиль, макіяж, зачіска), а також художника-педагога.

Підготовка майбутніх дизайнерів та художників-педагогів до образотворення зображального (рисунок, живопис, дизайн-проект) й ужитково-функціонального (дизайн-макет, різні види декоративно-прикладного мистецтва) типів – це складний і тривалий процес формування знань, умінь і навичок відтворення художнього образу відповідними

засобами композиції. За твердженням О. Хмельовського, будь-що є мистецьким, якщо у ньому втілено художній образ [12, с. 108]. На переконання вченого, образ осмислюється, трактується й створюється на основі композиції, що є головним методом мистецтва і дозволяє назвати її сферою пізнання [12, с. 110]. Саме тому в образотворчій підготовці фахівців галузі дизайну та художників-педагогів інтегративною дисципліною є композиція. Підтвердженням цього слугує думка А. Руденченко про те що, вона завжди ставить перед студентами комплекс складних теоретичних і практичних дій, використовуючи при цьому засоби гармонізації формоутворень (пропорції, ритм, контраст, динаміка, статика, тектоніка, колір тощо) з урахуванням «академічних умов», але, водночас, необхідно надати компоненти творчості: художнє мислення, уявлення, багаті фантазії, асоціації, інтуїції тощо [9, с. 198].

Отже, образотворча підготовка є початком професійного шляху майбутнього дизайнера та художника-педагога, першим кроком у засвоєнні світу художніх образів.

Поняття художнього образу фігурувало ще з часів античності. Генеза його становлення динамічна. Літературні джерела засвідчують, що воно ще кілька століть тому позначалося цілою низку слів, зокрема архетип, вид, знак, знаменіє, зображення, ікона, кшталт, подобенство, пропорція, символ, тип, схожість тощо. Нині ж склалася значна кількість дефініцій цієї термінологієми, що розкривають її сутність у певних межах наукових інтересів. Так, теорія пізнання використовує категорію художнього образу в гносеологічному аспекті. Психологія трактує її з позиції сприйняття художником світу. У конкретних галузях мистецтвознавства вона розкривається у зв'язку зі специфічним змістом і формою твору мистецтва, утіленим згідно із задумом митця та суб'єктивним процесом його сприйняття реципієнтом. При цьому найважливішим критерієм об'єктивної цінності твору мистецтва є його художність як складне поєднання різних композиційних ознак – цілісність, оригінальність, довершеність тощо. Це мірило є порівняльною характеристикою вияву потенційних можливостей певного виду мистецтва та рівня художньо-творчої майстерності і таланту художника.

Створення будь-якої художньої композиції розпочинається з генерування її задуму у формі нечіткої інтуїтивної уяви загального вигляду майбутнього ще неусвідомленого митцем твору. На основі цього виникає план майбутньої роботи, що розгортається в ході реалізації певної художньо-образної ідеї, тобто того, що автор хоче сказати. Геній «художника» полягає в здатності втілити цю ідею у матеріальній формі відповідними зображувальними засобами і донести її до людей.

Як зазначає В. Сидоренко, дизайн-освіта має містити технології розвитку здатності до продуктивної мислительної творчості [10, с. 11]. На цьому підґрунті вчений цілком аргументовано декларує евристичну освітню

стратегію професійної підготовки дизайнерів. Адже, як дійшли висновку автори статті з проблеми інновацій у дизайні А. Мараховський та І. Кузнецова, основне джерело творчого пошуку інновацій дизайнера – це евристика та відповідний до поточного рівня науки і техніки алгоритм рішення евристичного завдання [6]. Однак евристика поширена не лише в дизайн-проектній діяльності, але і в процесі створення графічних, живописних, скульптурних та декоративних композицій, майстерне володіння має демонструвати також і художник-педагог, тобто в будь-якому виді образотворення. Відтак, додільною є евристична концептуалізація образотворчої підготовки майбутніх дизайнерів та художників-педагогів.

Терміном «концепт» позначається одиниця мовленнєвого вислову, що містить смисловий компонент його семантичної структури для вираження результату розуміння певного питання; концепт гранично суб'єктивний, його зміст зумовлюється інноваційною налаштованістю, ціннісними орієнтаціями та перевагами учасників комунікації. Іншими словами, концепт є «осягнення» смислу в єдності з мовленнєвим висловленням. У цьому полягає його принципова відмінність від терміну «поняття», логічне значення якого завжди стає – знакове і не залежить від тої чи тої мови [7, с. 311–312].

Співвідношення концепту і поняття, зазвичай, розглядається з позиції частин і цілого. Так, згідно із твердженням засновника концептуалізму П'єра Абеляра, концепт ширший ніж поняття: він не зводиться до форм розуму, до суто логічних категорій; сфера його проявів дуже широка й охоплює емоції, інтуїцію, афекти, почуття тощо [8, с. 25]. Аналогічну думку висловив і Є. Войшвілло: «Той набір уявлень, знань, асоціацій, переживань, який супроводжує те чи інше слово, і є концепт, що виражається цим словом» [2, с. 92].

Отже, концепт – це принципове обґрунтування певного явища у новому баченні його розуміння, висловлене наявними комунікативними засобами, тобто ця категорія є головним інструментом опису професійної лексики. Саме тому її доцільно покласти в основу аргументування провідних поглядів, уявлень і понять, що в сукупності складають пояснювальну схему евристичної сутності й головну канву або стратегію образотворчої підготовки майбутнього дизайнера.

Поняття «евристика» у перекладі з грецького слова «εὐρίσκω» означає відшукую, винаходжу, відкриваю [5, с. 78]. На рубежі третього тисячоліття евристика глибоко проникає у математичну, фізичну, інженерну, філософську, психологічну, мистецьку, педагогічну й інші галузі знань та стрімко розвивається як окремий інтегративний науковий напрям. Саме тому сформувалася особлива методологія освіти евристичного типу, спрямованої на процес і результат індивідуальної самореалізації людини в царині створення зовнішніх (об'єктивних) і внутрішніх (суб'єктивних) ціннісних продуктів. Вона стала найперспективнішою в педагогічній науці

[13, с. 40].

У теорії і практиці сучасної дизайн-освіти нині фігурує поняття «художньо-евристичної діяльності», про що свідчить публікація Н. І. Дмитренко. У ній науковець актуалізує цей різновид активності дизайнера, але не визначає сутності пропонованої дефініції, а обмежується постановкою таких важливих питань щодо неї: невирішеність теоретико-методологічних проблем для розроблення системи видів художньо-евристичної діяльності студентів; недостатній досвід використання інтуїції у навчальній діяльності; відсутність навчальної дисципліни, спрямованої на розвиток творчості, креативності, евристики; невідповідність педагогічних кадрів для організації художньо-евристичної діяльності та брак відповідної літератури для методичних розробок [3, с. 57]. Очевидно, специфіка цієї діяльності має свою методологію, що окреслюється її метою, принципами організації, регламентуванням змісту навчальних дисциплін, у ході вивчення яких відбувається ця діяльність із використанням відповідних форм і методів та критеріїв для оцінки її результативності.

На наше переконання, художньо-евристична діяльність є авангардною методологією образотворчої підготовки майбутніх дизайнерів та художників-педагогів, що має на меті розвиток їх творчого потенціалу з опорою на організаційні засади навчально-творчого цілепокладання, єдності алгоритмічного й винахідницького способів пізнання, рефлексії академічної й художньої практики та її результатів, творчої самореалізації та ін. Згідно з цим, комплекс дисциплін образотворчого циклу за своїм змістом має бути максимально евристично спрямованим, зокрема, охоплювати широке коло інноваційних форм навчання (тренінги, творчі практикуми, майстер-класи тощо) та струнку систему методів і продуктивних технологій.

Евристичні методи навчання на сучасному етапі розвитку освіти присутні практично у кожній класифікації методів навчання в якості окремої групи. У мистецькій освіті їх вважають шляхом для просування від репродуктивного до продуктивного навчання, оскільки завдяки їх використанню процес мислення студентів набуває особливої результативності в креативному контексті продукування чогось оригінального. Ефективною слід визнати методику провокування художньої творчості майбутніх дизайнерів та художників-педагогів через «евристичне занурення», тобто тривалі (від декількох годин до декількох днів) спеціально організовані заняття з рисунку, живопису, графіки, скульптури, декоративно-прикладного мистецтва, дизайн-проекування, а особливо у процесі студіювання композиції як інтегративної дисципліни. Дидактична мета цієї методики – розвиток і тренування мислення й уяви студентів за умов дотримання провідного правила навчання: творчість підлягає пізнанню, а тому його слід використовувати для активізації й стимулювання процесів творчості. Кінцевим результатом її застосування

передбачається оволодіння студентами навичок самостійного володіння «рецептами» композиційного пошуку, згідно зі здобутими науково-вивіреними знаннями та рівнем розвитку образо- і формотворчих здібностей. Завдяки цьому вони мають змогу сформувати міцне теоретичне і практичне підґрунтя для успішного виконання навчально-творчих завдань, творчої самореалізації.

Незважаючи на свою відносну «молодість», теорія і практика композиції просторових мистецтв має давні традиції, що століттями склалися у таких суміжних галузях наукового знання, як естетика й, особливо, історія мистецтва, яка виробила два найбільш значущих методи – іконографічний (опис і систематизація типологічних ознак і схем у відображенні змісту художнього твору) та іконологічний (дослідження змісту твору мистецтва для виявлення семантичного й символічного смислу художнього образу). Окрім того, широко використовувалися формально-стилістичний (Ю. Алсуф'єв, І. Грабар), формально-порівняльний (Ф. Горностаєв, О. Уваров), типологічний (М. Алпатов, В. Щербаков) та семіотичний (Е. Панфський, Б. Успенський) методи [1].

У практичному аспекті евристичні методи композиції є способами відкриття нового у формі асоціацій, аналогій та прийомів усунення суперечностей. У художній теорії і практиці їх існує велика кількість. Серед них – методи смислового й образного бачення, евристичних запитань, конструювання понять, спроб і помилок, інверсії (виконання навпаки) та ін.

В евристиці фігурує класифікація методів, що придатна для теорії і практики композиції. Вона складається з трьох груп методів: 1) когнітивні: зіставлення, аналогія, аналіз, синтез; 2) креативні: інтуїтивні здогадки, антиципація (передбачення), синектика; 3) композиційно-діяльнісні: цілепокладання, планування, контроль і рефлексія.

Для забезпечення ефективності навчання композиції критеріями добору необхідних і достатніх евристичних методів є їхня педагогічна і художньо-творча придатність, значущість і корисність, конкретність і варіативність, новизна, несуперечливість стосовно усталеної методології композиції.

У практично-творчому аспекті на стадіях генерування ідеї композиції та її графічної чи колірної матеріалізації доцільним є використання таких методів:

– «парадоксального трактування» для пошуку неочікуваного «ходу», «повороту», «зрізу» загальноновизнаної чи дискусійної істини сутності художнього образу;

– «діапазону» з метою виявлення суперечливих тенденцій і знаходження у них мінімального і максимального вираження формально-естетичної та образно-семантичної груп композиційних засобів (закономірних, вибіркових і специфічних, що стосуються різновидів просторових мистецтв) [11, с. 47]);

– «паралелей» у процесі визначення аналогій, іносказання, на основі чого генерується композиційна ідея твору, повторення цілого в його частинах і, навпаки, – частин у цілому, щоб забезпечити ритміку;

– «гармонійного розв'язання суперечностей художнього образу» через аналіз факторів композиції, що зумовлюють конфлікти інтересів у змісті, русі й пластиці форм, колірних відношеннях тощо.

Зважаючи на те, що евристика – це відкриття нового, а композиція – сутнісна ознака художньо-творчого процесу, для забезпечення ефективності образотворчої підготовки майбутніх дизайнерів та художників-педагогів у вищих навчальних закладах доцільною є евристична концептуалізація навчання фахових дисциплін з активним використанням евристично-методичного арсеналу на всіх етапах опанування студентами художньої мови просторових мистецтв – від постановки завдань, аналітичних дій, генерування задуму – до практичного виконання творів у матеріалі.

Перспектива подальшого дослідження порушеної проблеми вбачається в ґрунтовній характеристиці евристичного складника в змісті і навчально-методичному забезпеченні образотворчої підготовки майбутніх дизайнерів та художників-педагогів у вищих навчальних закладах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вельфлин Г. Основные понятия истории искусств. Проблема эволюции стиля в новом искусстве / Г. Вельфлин. – М. : Изд-во В. Шевчук, 2013. – 290 с.
2. Войшвилло Е. К. Понятие как форма мышления : логико-гносеологический анализ / Е. К. Войшвилло. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 239 с.
3. Дмитренко Н. И. Развитие художественно-эвристической деятельности студентов дизайнеров в процессе художественного образования / Н. И. Дмитренко // Дизайн-образование XXI век : материалы заочн. Междунар. науч.-практ. конференц. (Белгород, 7–9 декабря 2016 г.). – Белгород : ИПК БГИИК, 2017. – С. 56–61.
4. Кайдановська О. Образотворча підготовка архітекторів у вищому навчальному закладі : моногр. / Олена Кайдановська. – Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2013. – 368 с.
5. Клубиков Б. И. Методы прикладной эвристики при обучении дизайнеров / Б. И. Клубиков // Труды ВНИИТЭ. – М. : ВНИИТЭ, 1976. – Вып. 13. – С. 74–93.
6. Мараховський А. А. Інноваційні аспекти у дизайні [Електронний ресурс] / А. А. Мараховський, І. О. Кузнецова. – Режим доступу : <http://er.nau.edu.ua>.
7. Неретина С. С. Концепт / С. С. Неретина // Новая российская энциклопедия : в 21 т. – М. : Инфра-М / Энциклопедия, 2011/2012. – Т. 8, кн. 2. – 480 с.

8. Неретина С. С. Слово и текст в средневековой культуре. Концептуализм Абеяра / С. С. Неретина. – М. : Гнозис, 1995. – 208 с.
9. Руденченко А. А. Теоретичні і методичні засади навчання етнодизайну студентів вищих навчальних закладів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.02 / Алла Андріївна Руденченко. – К., 2017. – 427 с.
10. Сидоренко В. Ф. Протоформы знакообразования в графическом дизайне / В. Ф. Сидоренко // Методы и технологии обучения изобразительной и проектной деятельности : сб. статей. – М. : Прометей, 2011. – Вып. 5. – С. 8–15.
11. Формальна композиція : творчі основи : навч.-метод. посібн. / Упоряд. М. О. Пічкур, О. В. Семенова. – Х. : ТОВ «ПромАрт», 2016. – 166 с.
12. Хмельовський О. Теорія образотворення: у 3-х кн. / Орест Хмельовський. – Луцьк: ЛДТУ, 2002. – Кн. 3. – 352 с.
13. Хуторской А. В. Эвристическое обучение: Теория, методология, практика : моногр. / А. В. Хуторской. – М. : Международная педагогическая академия, 1998. – 266 с.